

QORAQALPOG'ISTON SHIMOLIY TUMANLARIDA ARAXIS (ARAXIS HYPOGAEA L.) YETISHTIRISH VA SUGPORISH TEXNOLOGIYASI

Atabaev Izzat Bazarbeyevich

Qoraqalpog'iston qishloq xo'jaligi va agratexnologiyalari instituti

O'simlikshunoslik (ekinlar guruhlari turlari bo'yicha) ixtisosligi magistranti

Annotatsiya: O'zbekiston Respublikasi qishloq xo'jaligida dukkaklilar, shu jumladan, araxis (*Arachis hypogaea* L.) katta iqtisodiy va oziq-ovqat ahamiyatiga ega. Qoraqalpog'istonning shimoliy tumanlari geobotanik, iqlim va tuproq sharoitlari jihatidan araxis yetishtirish uchun muhim imkoniyatlarga ega hududlar qatoriga kiradi. Qishloq xo'jaligi mahsulotlarining nisbatan kam hosildorligiga sabab bo'layotgan omillardan biri hududlarda yangi, raqobatbardosh ekin turlarini joriy etish zaruriyati bilan bog'liq. Shu jihatdan araxisni yetishtirish texnologiyasini takomillashtirish, tuproq va iqlim sharoitiga mos sug'orish usullarini ishlab chiqish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Kalit so'zlar: Qoraqalpog'iston, shimoliy tumanlar, araxis, yer yong'oq, yetishtirish texnologiyasi, sug'orish usullari, agrotexnika, hosildorlik, yerlardan foydalanish, suv resurslari.

Araxis donasining kimyoviy tarkibi va ahamiyati qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishida uni yuqori ahamiyatli ekinga aylantiradi. Bu o'simlik yog' tarkibining yuqoriligi, boshqa dukkakli ekinlarga qaraganda oqsil va yog'lar miqdorining yuqoriligi bilan ajralib turadi. Araxis donidan esa turli oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqariladi. Shuningdek, uning poya va barglari chorva uchun yuqori ozuqaviy qiymatga ega yem-xashak sifatida foydalaniladi. Zamonaviy agrotexnik tadbirlar asosida araxisni yetishtirish va sug'orish texnologiyasini ishlab chiqish, uning salohiyatidan to'liq foydalanish imkonini beradi. Qoraqalpog'iston shimoliy tumanlarida joylashgan eng muhim tuproq turlari — och tusli bo'z tuproqlar, qumli va qumoq tuproqlar — araxis ekish uchun mo'tadil sharoit yarata oladi. Ushbu tuproqlarda o'simlik kasalliklariga va qurg'oqchilikka chidamli bo'lgan navlarni yetishtirish ayni muddao bo'lib, hosildorlikni oshirishga xizmat qiladi. Bu hududlarda vegetatsiya davrining issiq bo'lishi, yetarli kunni nurli soatlari va sug'oriladigan maydonlarning mavjudligi araxis uchun qulay muhit yaratadi [1].

Agronomik jihatdan araxis yetishtirishda, avvalo, ekin joylashtirish masalasi muhim ahamiyatga ega. Uni paxta, g'alla, beda ekilgan maydonlardan so'ng joylashtirish tavsiya etiladi. Yer tanlanganda suv chiqishi yuqori bo'lgan, yer osti suvlari sathining past (1,5-2 m va undan chuqur) bo'lishi asosiy omil hisoblanadi. Araxis yetishtirishda tuproqni chuqur haydash (25-30 sm gacha), tekislash, silliqlash,

begona o'tlardan tozalash, mineral va organik o'g'itlardan to'g'ri foydalanish kabi tayyorlov ishlarini aniq bajarish lozim. Tuproqda namlik zaxirasi yetarli bo'lishi, yuqori hosil olish uchun juda muhim hisoblanadi. Hosildorlik, asosan, tuproq unumdorligi va uni o'z vaqtida va me'yorida sug'orishga bog'liq. Araxis urug'larini ekishga tayyorlashda urug'larni seleksiyalash va zararkunandalardan himoya qilish uchun funigitsidlar bilan muolaja qilish muhimdir. Tasdiqlangan navlar Qoraqalpog'istonning sharoitida ham yaxshi o'sib, baravajlanadi. Araxis urug'lari ko'tarilishiga qulay bo'lgan harorat 15-18°C darajadan yuqori bo'lishi tavsiya etiladi. Urug'likni 6-8 sm chuqurlikda ekish eng maqbul hisoblanadi. Sersuv va qumoq tuproqlarda chuqurroq (8-10 sm) ekish maqsadga muvofiq bo'ladi. Araxis ekish sxemasi odatda qator orasi 60-70 sm, qator ichida 15-20 sm dan joylashtiriladi. Bu me'yori oldin tuproq unumdorligiga va urug' hajmiga bog'liq holda belgilanadi.

Sug'orish texnologiyasi araxis yetishtirishda asosiy omil hisoblanadi. Qoraqalpog'iston shimoliy tumanlarida o'sadigan tuproqlarning suv tutish xususiyatlari, vegetatsiya davrida yog'ingarchilik miqdorining kamligi sug'orishni me'yori va muddatda to'g'ri tashkil qilishni taqozo etadi. Odatda, taraqqiyot fazalariga qarab, 4-6 marta sug'orish o'tkaziladi. Birinchi sug'orish urug' ko'karish vaqtida, ikkinchisi gullash davrida, uchinchi dukkaklar rivojlanishida, to'rtinchisi esa donlar pishish davrida amalga oshiriladi. Sug'orish oralig'i tuproq va iqlim sharoitiga qarab 15-18 kunga to'g'ri keladi. Sug'orish me'yori bir martaga 600-800 m³/ga atrofida bo'lishi tavsiya etiladi. Ozniq ekinlarni sug'orishda asosan ariqlardan to'g'ridan-to'g'ri uzoq tirqishli yoki beker eshkaklar va zamonaviy sug'orish usullaridan foydalaniladi. Yangi texnologiyalar, jumladan, tomchilatib sug'orish yoki yomg'irnatib sug'orish usullarini joriy etish araxis hosildorligini oshirish imkonini beradi va suvdan samarali foydalanishga yordam beradi. Tuproq namligini bir me'yorda ushlab turish, ayniqsa gullash va dukkaklarning shakllanish davrida, yuqori hosil olishda eng asosiy omillardandir. Sug'orish muddatlarini to'g'ri belgilash va optimal normani tanlash hosil sifatini kafolatlaydi. O'g'itlashda fosforli, azotli va kaliyli o'g'itlar muvozanatini ta'minlash muhim. Fosforli o'g'itlarni asosiy haydash vaqtida to'liq, azot va kaliyli o'g'itlarni esa 2-3 martada, oqsillar faol o'sish bosqichida hamda gullash davrida qo'llash eng yaxshi natija beradi. Azotli o'g'itlar mo'tadil miqdorda ishlatilishi kerak, chunki ularning ortiqcha miqdorda berilishi hosildorlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi. O'g'itlar me'yori va ularni ishlatish muddati tuproq analiziga asoslanib aniqlanishi lozim [2].

Agrotexnik tadbirlarning asosiy komponentlaridan biri begona o'tlarni yo'qotish, tuproqni yumshatish va ildiz atrofi muhitini yaxshilashdir. Qator oralari ishlov berilishi o'simlikning tuproq bilan nafas olishini yaxshilaydi va tuproqdagi namlikni saqlashga yordam beradi. Qator oralari 3-4 marta ishlov beriladi va har safar chuqurlik har xil bosqichda amalga oshiriladi. Tuproqda begona o'tlar ko'payganda ularni qo'lda terib

olish va, zarurat tug'ilganda, biologik himoya vositalarini qo'llash hosildorlikni oshiradi. Kasallik va zararkunandalardan himoya qilish masalasiga ham alohida e'tibor qaratiladi. Qoraqalpog'iston shimoliy tumanlarida uchraydigan asosiy kasalliklar – ildiz chirishi, barg dog'lari va virusli kasalliklar bo'lib, ularga qarshi profilaktik va kimyoviy himoya tadbirlari amalga oshiriladi. Bu borada o'simliklarni muntazam ko'zdan kechirish, agrotexnik va kimyoviy, shuningdek, biologik usullar kombinatsiyasidan foydalaniladi. Hosil yig'ib olish uchun, xuddi boshqa dukkakli ekinlar singari, araxis doni to'la pishgan holatda (80% dan ortiq dukkaklar quruq va donlari bo'rtib chiqqan holatda bo'lsa) o'rib-yig'ib olish tavsiya etiladi. Araxis o'rishda va yig'ib-terishda maxsus qurilmalar, yoki ilg'or mexanizatsiyalashgan jihozlardan foydalanish samaradorlikni oshiradi. Hosil yig'ib olingach, donlarni tozalash, quritish va saralash bosqichlaridan o'tkazish lozim, buning natijasida mahsulot sifatini yuqori darajaga olib chiqadi [3].

Qoraqalpog'istonda araxis yetishtirish va sug'orish texnologiyasini takomillashtirishda hududning suv va tuproq xususiyatlariga e'tibor qaratish, yer osti suvlarining sathi va tarkibini inobatga olish, tuproq unumdorligini oshirish va ekologik barqarorlikka erishishga xizmat qiladi. Ayniqsa, sug'orishda ratsional suv taqsimlash va zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, yuqori natija beradi. Qishloq xo'jaligida texnika va ilg'or texnologiyalarni tatbiq etish, agrokimyoviy tadbirlarni to'g'ri yo'lga qo'yish orqali hosildorlikni oshirish va sifati yuqori mahsulot yetishtirish mumkin. Hududning sug'orish infratuzilmasi va texnik salohiyatini kuchaytirish, o'simliklarni kasallik va zararkunandalardan muhofaza qilish bo'yicha keng ko'lamli ishlarni olib borish, agrar sohada mavjud resurslardan samarali foydalanishga imkon yaratadi. Bozorda araxisga bo'lgan ehtiyoj va eksport salohiyatini ko'zda tutgan holda, Qoraqalpog'istonda bu ekin turini kengaytirish va yuqori samarador agrotexnologiyalar asosida yetishtirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega [4].

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, Qoraqalpog'iston shimoliy tumanlarida araxis yetishtirish va sug'orish texnologiyasini zamonaviy agrotexnik yondashuvlar asosida tashkil qilish, ekinning biologik xususiyatlariga mos ravishda optimal ekish sxemalari va ilg'or sug'orish usullaridan foydalanish natijasida yuqori hosildorlikka erishish mumkin. Sug'orishda suv resurslarini tejaydigan va samarali taqsimlaydigan zamonaviy texnikalar qo'llanishi bu jarayonda muhim ahamiyatga ega. Tuproq unumdorligini ta'minlash va ekinlarni muhofaza qilish choralarini ko'rish, o'g'itlash va ishlov berish tadbirlarini to'g'ri tashkil qilish natijasida, Qoraqalpog'iston shimoliy tumanlarida araxisni yetishtirish barqarorligi va iqtisodiy samaradorligini ta'minlash mumkin. Shu tariqa, bu hududda araxis ekinini kengaytirish va sifatli hosil olish orqali aholi turmush darajasini yaxshilash hamda mamlakat oziq-ovqat xavfsizligini oshirish imkoniyatlari mavjud.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdirasilov, A., Atamuratov, M. (2018). “Sug‘orma dehqonchilikda zamonaviy sug‘orish texnologiyalari.” Nukus: Qoraqalpoq davlat universiteti nashriyoti.
2. Akhmedov, B., O‘razimbetov, A. (2019). “Dukkakli ekinlar agrotexnikasi, qishloq xo‘jaligida innovatsion yondashuvlar.” Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Berdimuratov, M., Soliyev, K. (2021). “Qoraqalpog‘iston tuproqlarida dukkakli ekinlarni yetishtirish asoslari.” Nukus: Bilim.
4. Bozorov, O. U. (2020). “Tuproq unumdorligi va sug‘orish agronomiyasi.” Toshkent: O‘zbekiston Respublikasi Qishloq xo‘jaligi vazirligi nashriyoti.
5. Kallibayev, Y., Rasulova, M. (2022). “Qoraqalpog‘iston sharoitida dukkakli ekinlarni agrotekhnologiyasi.” Nukus: Qoraqalpoq nashriyoti.
6. Karimov, X., Abdirahmonov, S. (2017). “O‘suvchanlik va hosildorlik omillarining dukkakli ekinlar agrotexnikasiga ta’siri.” Toshkent: Yosh kuch.
7. Matyakubov, I., Ataniyazov, R. (2018). “Yetishtirish texnologiyalari: Qoraqalpog‘iston agroekologiyasi.” Nukus: Ilm ziyo.